

Information u. Dokumentation. [Buc., 1971.] 8 p. Soksz.
Ioanid, Mircea: Centrul de informare și documentare în științele
sociale și politice (C.I.D.S.P.) = Revista bibliotecilor, 1971. No.
4. 195-197. p.; ugyanó: Informarea în științele sociale și politice
în sprijinul deciziei. = Revista bibliotecilor, 1973. No. 4. 195-
198. p. Uó: Information in the social sciences. = Metodologia și
sociologia informației, 1974. No. 1. 3-8. p.

7. Ld. Metodologia și sociologia informației, 1974. No. 1. 63. p.

Szakirodalmi ellátási rendszer Finnországban Tények és benyomások

SÁRDY Péter

A Könyvtári Figyelő 1975. évi 2. számában ismertettük
két finn szerző, E. Häkli és E. Törnudd tanulmányát
Finnország tudományos könyvtárainak és tájékoztatási
szolgáltatásainak rendszeréről. E téma kifejtését folytat-
ja a jelen cikk írója.

1974 őszén módomban állt hosszabb ideig tanulmányozni Finnország
könyvtárügyét, ezen belül is elsősorban a szakkönyvtárak tájékoztató te-
vékenységét. A látottak és tapasztaltak alapján szükségét érzem, hogy
néhány kiegészítést fűzzek Esko Häkli (a Helsinki Egyetemi Könyvtár igaz-
gatója) és Elin Törnudd (a Helsinki Műszaki Egyetem Könyvtára igazgatója)
bevezetőben említett tanulmányához. Céлом természetesen nem az ott le-
irtak cáfolata, hiszen megállapításaik fedik a valóságot. Inkább azokról a
benyomásokról szeretnék írni, amelyek, meggyőződésem szerint, kiegészi-
tik az általuk adott képet, s ilymódon talán a valósághoz, a tényleges le-
hetőségekhez közelítik a tanulmányukban rögzített elképzeléseket.

Közismert és aligha kárhoztatható tény, hogy a szakirodalom az ese-
tek jelentős részében az eredményekről és a pozitív elképzelésekről szá-
mol be, s csak kisebb mértékben tér ki a felmerülő nehézségekre, prob-
lémákra. Lényegében ezt teszi Häkli és Törnudd írása is. Hogy most mégis
"pápább leszek a pápánál", hogy megkísérlem feltárni azt a háttérrel is,
amelyről a szerzők nem ejtettek szót, nem azért történik, hogy az általuk
leirtak értékét csökkentsem, hanem azért, hogy a korábban 'közölt tömö-
ritéssel együtt próbáljak meg képet adni a finn szakirodalmi ellátási és
tájékoztatási rendszer helyzetéről és perspektíváiról.

Mindenekelőtt hadd szögezzem le, hogy Finnországban a szakirodalmi
ellátás kapcsán csak a - tágan értelmezett - szakkönyvtárakra kell gon-
dolnunk. A közművelődési könyvtárak sem ténylegesen, sem szándékukban
nem foglalkoznak szakirodalmi ellátással, különben is a finn könyvtári
életben a két könyvtártípus minden szinten elkülönül egymástól.

Ez az elkülönülés a felső irányításban is megtalálható. Bár mindkét könyvtártípus a Művelődésügyi Minisztériumhoz tartozik, a szakkönyvtárakkal foglalkozó munkatárs (egy fő!) a Tudományos Osztályhoz, a közművelődési könyvtárak az Iskolai Osztályhoz tartoznak. Gondolható, hogy a minisztérium egyetlen munkatársa (akinek tevékenységét egyébként a könyvtárak rendszeresen és nem is mindig indokolatlanul bírálják) nem sokat tehet a szakirodalmi ellátás fejlesztése, javítása terén. Valóban, tevékenysége csaknem kizárólag a könyvtárak pénzügyi kérdéseire, a költségvetés biztosítására szorítkozik.

A szakkönyvtárak érdemi kérdéseivel legfelsőbb szinten a korábbi tanulmányban is említett TINFO foglalkozik. Ez a bizottság - amely bizonyos mértékig emlékeztet a magyar OKDT-re, de csak a szakkönyvtári területre terjed ki - állandó és főhivatású titkársággal működik, ennek ellenére tevékenysége (legalábbis jelenleg) nem olyan hatékony, amilyen az elképzelések végrehajtása érdekében kellene legyen. Kissé leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy a TINFO "agytröszt", amely a fejlesztési elképzeléseket határozza meg (természetesen a könyvtárakban dolgozók aktív közreműködésével, javaslataik figyelembevételével), de amely az elképzelések realizálása érdekében - megfelelő lehetőségek hiányában - nem sokat tehet.

A fentiek mellett kétségtelen központi szerepkört tölt be a finn szakkönyvtári rendszerben a Helsinkii Egyetemi Könyvtár, amely egyúttal a finn nemzeti könyvtár feladatait is ellátja (szervezetileg ide tartozik a TINFO titkársága is). Központi könyvtári feladatai közül ezúttal csak azokra utalnék, amelyek az országos szakirodalmi ellátással szorosan összefüggnek.

Ilyen központi tevékenység pl. a kötelezpéldányok elosztása, amely meglehetősen leegyszerűsítetten folyik: az 5 kötelezpéldány-sort összesen 6 könyvtár kapja: a Helsinkii Egyetemi Könyvtár, a Turkui Egyetemi Könyvtár, a turkui svéd nyelvű egyetem (Åbo Akademi) könyvtára, a Jyväskyläi Egyetemi Könyvtár és/vagy a Parlamenti Könyvtár ill. az Oului Egyetemi Könyvtár. Az elosztási munka így meglehetősen egyszerű. Meg kell azonban említeni, hogy ezt az elosztási rendszert elsősorban az teszi lehetővé, hogy Finnországban nem küzködnek a "könyvkereskedelmi forgalomba nem kerülő" finn kiadványok problémáival.

Jelentős központi feladat a központi katalógusok fenntartása ill. publikálása. A katalógusokat - cédulakatalógus formájában - a miénkhez hasonló rendszerben kezelik. A legutóbbi időig azonban bizonyos időközönként (néhány évenként) a legfontosabb finn könyvtárak könyvgyarapodásáról nyomtatott jegyzék is készült, miután azonban ennek átfutási ideje használhatóságát alapjaiban megkérdőjelezte, a jövőben ezt mellőzni fogják, mindaddig, amíg a svéd LIBRIS számítógépes rendszer finnországi adaptációja el nem készül, s ennek alapján az országos gyarapodási jegyzék számítógéppel előállíthatóvá nem válik. Csak utalni szeretnék arra, hogy a LIBRIS adaptálásának nem könnyen leküzdhető akadálya lehet egyes nagykönyvtárak ellenállása. Finnországban ugyanis nincs egységesen kötelező címleirési szabvány, s néhány könyvtár nem is nagyon lelkesedik ilyen egységes leirési rendszer bevezetéséért, pedig ez az országosan egységes nyilvántartásnak alapfeltétele.

A folyóiratok központi nyilvántartásának eddigi, rendkívül bonyolult rendszere (több intézmény is adott ki időközönként folyóiratlelőhelyjegyzéket, a periodikumok ill. a könyvtárak más-más körére kiterjedően) most van megszűnőben, miután a Helsinki Egyetemi Könyvtár megkezdte kísérleteit (FINUC-P néven) a számítógépes folyóiratlelőhelyjegyzékek előállítására. Figyelemre méltó, hogy már az első kísérleti eredményt, amely csak a Helsinki Egyetemi Könyvtár hálózatába tartozó könyvtárak átlományát tárja fel, a nyomtatott változat mellett a COM (Computer-Output-Microfiche) technika alkalmazásával mikrokártyán is közzétették.

A központi jellegű tevékenységek közül a Helsinki Egyetemi Könyvtár feladatkörébe tartozik a könyvtári és tájékoztatási szabványosítás szakmai jellegű gondozása is, de ez a terület nincs megfelelően ellátva munkaerővel, így azután még nem sok gyakorlati eredményről számolhat be.

A korábbi elképzelésekhez képest lényegesen csekélyebb eredménnyel zajló központi tevékenység a szakkönyvtárak központi cédulaellátása, amelyet szintén a Helsinki Egyetemi Könyvtár végez. A sikertelenség oka ezuttal is a sok eltérő leirási rendszer: azok a könyvtárak, amelyek az Egyetemi Könyvtártól eltérő rendszerben készítik katalóguscéduláikat, inkább folytatják a helyi feldolgozást, semmint átálljanak egy új rendszerre.

Nem foglalkozik viszont a Helsinki Egyetemi Könyvtár nemzetközi kiadványcserével, legalábbis központi tevékenységként nem. Ez önmagában nem is volna baj, problémát inkább az okoz, hogy több olyan könyvtár is van, amely bizonyos fokig ilyesmit végez, azaz: kiadványcserét folytat s az ennek keretében érkező dokumentumok egy részét nem őrzi meg, hanem más könyvtárakhoz juttatja el. Ez pedig a rendszerességnek és tervszerűségnek még a látszatát sem biztosítja.

Végezetül egyetlen könyvtár sem foglalkozik a könyvtárközi kölcsönzés központi irányításával, szervezésével, vagy gondozásával. Szemben azonban a kiadványcserével, a könyvtárközi kölcsönzés a finn szakkönyvtárügy talán legerősebb, legeredményesebb oldala. Ennek oka viszonylag könnyen kideríthető, ugyanakkor tanulságos. A könyvtárközi kölcsönzés rendszere rendkívül kötetlen, de nem anarchikus. A kölcsönzésben - szolgáltatóként - csaknem kizárólag a nyilvános könyvtárak (elsősorban az egyetemi könyvtárak) vesznek részt, azok viszont nagyfokú pontossággal és lelkiismeretességgel, annak ellenére, hogy kötelezettségeiket semmiféle jogszabály nem rögzíti. A könyvtárközi kölcsönzési igények nagy része telexen érkezik a könyvtárakba, amelyek azokat rendkívül rövid idő, legfeljebb 2-3 nap alatt elintézik: vagy kielégítik, vagy a kielégíthetetlenségről a kérő könyvtárat értesítik (a kérést szinte sohasem továbbítják más könyvtárba, legfeljebb saját hálózaton belül). Még a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés is a könyvtárak közvetlen kapcsolata alapján történik.

Finnországban az országos szakirodalmi ellátás jelenleg a könyvtárak - elsősorban a nyilvános könyvtárak - együttesén alapszik, ezek a könyvtárak viszont többé-kevésbé elszigetelt egységekként működnek. A szakirodalmi ellátási rendszer kialakítására vonatkozó elképzelések legfőbb célja azonban nem a könyvtárak valamiféle formálisan is létező, hálózat jellegű rendszerbe foglalása, hanem a szakirodalmi ellátásnak valamennyi szakterületen ill. problémakörben való biztosítása. Ezt a célt a központi

szak-)könyvtárak rendszerének kiépítésével próbálják elérni. Ugy tűnik, hogy a finn szakkönyvtárügy bázisintézményei, legalábbis a tervek szerint, ezek a központi szakkönyvtárak lesznek.

Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a fejlesztési elképzelések váza a következő: minden lényeges szakterületen legyen Finnországban egy olyan könyvtár, amely - az adott területen érdekelt más könyvtárakkal együttműködve - felelős azért, hogy azon a szakterületen a szakirodalmi ellátás országosan biztosított legyen. Ezeket az országos szakkönyvtárakat meglévő és működő könyvtárakból kell kifejleszteni, mégpedig oly módon, hogy azok jelenlegi feladatkörük megtartása mellett vállalják a szükséges országos feladatokat is.

Ebből a vázból származik néhány igen fontos következmény. Már a tervekből is megállapítható, hogy a szakterületek felosztása nem valamiféle elvi sémát követ, hanem a - távlatilag és remélhetőleg - számbavehető könyvtárak profiljához igazodik. Ez viszont azt eredményezi, hogy az eddig kidolgozott tervek közt nincs olyan, amely a szakterületi teljeségig jutott volna (ez egyébként a célkitűzések közt sem szerepel). A második fontos következmény, hogy a központi szakkönyvtári feladatkör a könyvtár feladatainak bővülését vonja maga után, ami még akkor is jelentős tényező, ha - mint az Finnországban általános - a könyvtárak eddig sem zárkóztak el országos feladatok ellátásától (elsősorban éppen az egyetemi könyvtárak nem). Csak hogy világosan kiderült az is, hogy a többletfeladatok ellátásához értelemszerűen szükséges fejlesztést, többletmunkaerőt és többletköltséget nem tudják - és nem is tervezik - központi kereteből biztosítani, ezeket a fenntartónak - ami az esetek legnagyobb részében egyetem - kell megadnia ahhoz, hogy könyvtára országos, központi szakkönyvtárrá válhasson. A TINFO csak arra vállalkozik, hogy a központi szakkönyvtár "cimet" és funkciót megpályázó könyvtárak esetében dönt: az adott könyvtár alkalmas-e a szükséges feladatok ellátására. Márpedig Finnországban a könyvtárak (és nemcsak a szakkönyvtárak) legnagyobb problémája, "legszükebb keresztmetszete" éppen a munkaerő.

Ez az eljárás nálunk alighanem teljes eredménytelenségre vezetne. Finnországban sem ígérkezik simán járható utnak. Hogy mégis van - igaz, eléggé hosszú távon - realitása a központi szakkönyvtári rendszer koncepciójának, az elsősorban annak tudható be, hogy a könyvtárakat, nem egy esetben a fenntartó egyetemeket is "csábitja" a központi szerepkörrel járó presztizs. Ez indokolhatja, hogy még szűkebb egyetemei funkciójukat is csak nagy nehezen ellátó könyvtárak is pályáznak a központi szakkönyvtári feladatra (pl. a Helsinkii Egyetem Mezőgazdasági Kari Könyvtára, amely éppen abban bizik, hogy ha megkapja a feladatot, akkor az egyetem biztosítani fogja a szükséges feltételeket).

Nehéz volna megjósolni, hogy milyen ütemben és mikorra realizálódhat a finn könyvtárügy nagy elképzelése, a központi szakkönyvtárak rendszere. És bár a fentiekben elsősorban azokat a tényezőket soroltam fel, amelyek ellene szólnak, de legalábbis nehezítik ezt a folyamatot, mégis - éppen tapasztalataim alapján - meggyőződésem, hogy az elképzelt rendszer, talán nem pontosan a tervezett formában, ki fog alakulni és hatékonyan tud majd működni.

Tény mindenestre, hogy 1974-ben már működött egy "kinevezett" központi szakkönyvtár, a Helsinki Műszaki Egyetem Könyvtára, a műszaki tudományok területén (a papír- és cellulózipar kivételével, amely a finn iparszerkezetben kiemelkedő jelentőséggel bír, s amelynek szakirodalmi ellátását gyakorlatilag már most biztosítja a Papír- és Cellulózipari Központi Laboratórium Tájékoztató Részlege). Ez az igen korszerűen szervezett könyvtár valóban törekszik arra, hogy a Finnországban bárhol felmerülő műszaki szakirodalmi igényt ne szorítsa a fenntartó egyetem igényei mögé, és ez, ha nem is kivétel nélkül, de rendszerint sikerrel jár.

A további könyvtárak közül a legtöbb esélye a központi szakkönyvtárrá válásra a Helsinki Egyetem Orvostudományi Kari Könyvtárának van (az un. élettudományok: orvostudomány és biológia terén), bár még itt is érezhetőek az elhelyezési és a létszámproblémák. Mindezek ellenére a könyvtár gyakorlatilag már ma is országos központi feladatkört tölt be. Nem tűnik érdemesnek végigtekinteni a többi, számbajövő vagy csupán tervként élő lehetőségen, érdemes viszont néhány szót ejteni a központi szakkönyvtár elképzelt feladatköréről.

Ugy érzem, feltétlenül pozitívuma a jelenlegi koncepcióknak, hogy erről a kérdésről nem sok konkrétumot tartalmaznak. Pozitívuma pedig azért, mert ez az elképzelt feladatkör erősen függ egyrészt a szakterület jellegétől (más szolgáltatási rendszer építendő ki a műszaki területen, más az orvostudományban és megint más a szociológiában vagy a közgazdaságtudományban), másrészt a kijelölésre kerülő könyvtár hagyományaitól, tevékenységi, szolgáltatási rendjétől. Ennek megfelelően a koncepció a központi szakkönyvtári rendszer célkitűzéseit és alapfeladatait igyekszik rögzíteni, míg e célok végrehajtása és az alapfeladatok ellátása terén viszonylag szabad kezet biztosít a végrehajtásért felelős könyvtáraknak ill. a könyvtárak mellett meglehetősen nagy hatáskörrel működő könyvtári bizottságoknak, amelyekben - és ez előírás - a legkülönbözőbb használói rétegek képviselői kapnak helyet (egyetemi könyvtárból lett központi szakkönyvtár esetén tehát pl. az egyetemi oktatók és hallgatók képviselői mellett az egyetemen kívüli használók is.).

Végezetül néhány szót arról a technikai eszközről, amelynek már ma is jelentős szerepe van a finn szakirodalmi ellátásban, s amely a központi szakkönyvtárak rendszerének kialakulása esetén még fontosabbá válik, az automatizálásról, a számítástechnika alkalmazásáról. Ezen belül is szűkebben a számítástechnika szakirodalmi tájékoztatási alkalmazásáról.

Ezen a területen a finn szakkönyvtárak soha nem törekedtek, s várhatóan a jövőben sem törekednek látványos, saját eredményekre. Fő céljuk a szakirodalmi tájékoztatás színvonalának emelése és korszerűsítése lévén, elsősorban arra törekednek, hogy a másutt elért eredményeket alkalmazzák, a máshol (elsősorban Svédországban) elérhető szolgáltatásokat felhasználják. Ennek megfelelően a mágnesszalagos szakirodalmi szolgáltatások tipikus használati formája Finnországban az, hogy a könyvtár a hozzá befutó igényt valamilyen formában a szolgáltató intézményhez továbbítja, ahonnan a keresés eredménye postán érkezik vissza. Ebben a formában használják a stockholmi Királyi Műszaki Főiskola Könyvtárában feldolgozásra kerülő néhány mágnesszalagos szolgáltatást, köztük pl. a

Chemical Abstracts Condensates-t, a Science Citation Index-et stb., amennyiben az igény kurrens tájékoztatásra (SDI) vonatkozik. Retrospektív keresést a stockholmi könyvtár nem folytat, ezt a dortmundi ESRO-központtól rendelik meg (legalábbis az esetek többségében). A stockholmi könyvtárral a kapcsolat mindkét irányban postai.

A MEDLINE igénybevétele a Helsinki Egyetem Orvostudományi Kari Könyvtárából történik, amelyik közvetlen terminál-összeköttetésben van a stockholmi Karolinska Institut-tal (voltaképp orvostudományi egyetem). A terminál-kapcsolatot azonban csak a keresőprofil kialakításához veszik igénybe, a keresés eredményét Stockholmban iratják ki és postán juttatják el Helsinkibe.

Ennek a "felemás" eljárásnak elsősorban pénzügyi okai vannak; a teljes mértékben on-line keresés, amelynek során tehát a Stockholmban folytatott keresés eredményét egy Helsinkiben elhelyezett írómű irná ki, indokolatlanul nagy mértékben drágítaná ezt a szolgáltatást. Figyelemre méltó, hogy ettől még az INIS esetében is eltekintenek, amelyet pedig egy, a Helsinki Műszaki Egyetemi Könyvtárral terminálkapcsolatban álló helyi számítóközpont dolgoz fel (igaz, egyelőre kísérleti jelleggel). A skandináv országok a jövőben tervezik e rendszer bizonyos módosítását, amennyiben az érintett országok néhány városában egymással állandó kapcsolatban lévő számítógép-hálózatot kívánnak kiépíteni, s így a keresés eredményét legalább csak országon belül kellene postán eljuttatni a címzetthez.

A számítógépes információkereséssel kapcsolatban nem hallgathatjuk el, hogy az ezzel kapcsolatos - könyvtárosi és használói - vélemények nem egységesen pozitívak. A kétségtelenül valós negatív tapasztalatok nagyobb része abból fakad, hogy több, különben igen fontos szakterületre ma még nem áll rendelkezésre olyan mágnesszalagos információtár, amely valóban tartalmazná a szakterület szempontjából releváns irodalmat. Így pl. a Helsinki Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára időnként rendel szakirodalmi információs szolgáltatást a Social Science Citation Index alapján, ezzel azonban a felhasználók általában elégedetlenek. Érdekes, hogy ugyanez az adattár más társadalomtudományok művelői számára sem tűnik nagyon hasznosnak.

Végezetül hadd hangsúlyozzam még egyszer, hogy a fentiek nem önmagukban, csak Esko Häkli és Elin Törnudd korábban ismerttetett tanulmányával együtt adhatnak úgy-ahogy hü képet a finn szakirodalmi ellátás helyzetéről és perspektívájáról.